

Hoe de Russen en Britten botsten in Centraal-Azië

Rusland concurreert tegenwoordig vooral met China als het om Centraal-Azië gaat. In de 19de eeuw waren het echter de Britten met wie het Russische rijk vocht om de controle in dat gebied. Deze machtsstrijd was in de beeldvorming omgeven door romantiek en heroïek en werd in Londen speels 'The Great Game' genoemd, maar het was een ordinaar gevecht om politieke, economische en militaire invloed. De angst bestond bovendien dat de tsaar de regio zou gebruiken als springplank naar de Britse kolonie India. Ivo van de Wijdeven volgt de ontwikkelingen

You've got a great game, a noble game, before you.' Dit schreef de Britse diplomaat Arthur Connolly ten tijde van de Eerste Brits-Afghaanse Oorlog (1838-1842) aan een collega. Connolly muntte de term 'The Great Game', maar het was de schrijver Rudyard Kipling die er in Engeland een gevleugeld begrip van maakte. In zijn spionage-roman *Kim* (1900) neemt hoofdpersoon Kimball O'Hara het hoog in het Himalayagebergte op tegen Russische geheim agenten. Die zijn daar op zoek naar de beste route voor een Russische invasie van Brits-India. 'The Great Game' klonk dan wel aanlokkelijk, als een nobel tijdverdrijf voor avonturiers, diplomaten, ontdekkingsreizigers en spionnen, een spelletje was het allerminst: de Britten waren aan die Eerste Brits-Afghaanse Oorlog begonnen om Afghanistan te veroveren en zo de noordgrens van hun kolonie India veilig te stellen – die omvatte in de 19de eeuw ruwweg het huidige India, Pakistan, Bangladesh en Myanmar.

Maar de Afghanen gaven zich niet gewonnen. Hen overheersen via een Britse stroman op de Afghaanse troon mislukte. Uiteindelijk moesten de Britten vertrekken, waarna ze besloten in te zetten op Britsgezinde Afghaanse koningen. Ze hoopten een bufferstaat te maken van het land, zodat het kon dienen als barrière tegen de Russische opmars in Centraal-Azië.

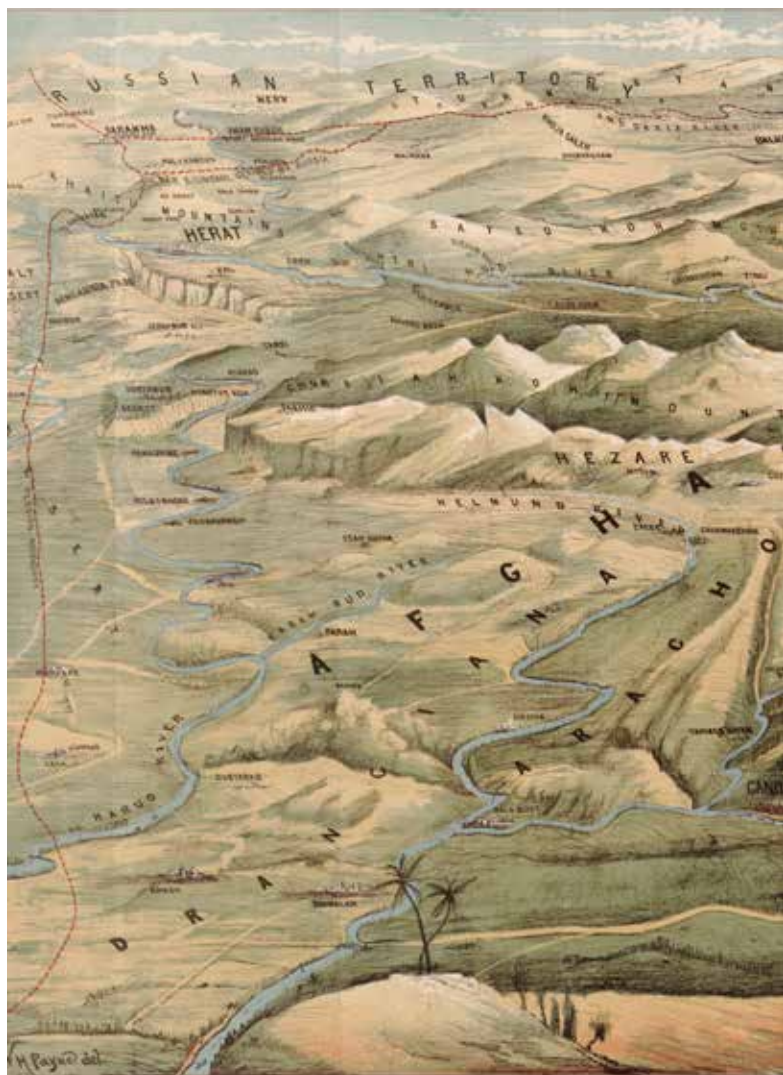
Peter de Grote begon ermee

De Britten waren er toen namelijk al ruim een eeuw heilig van overtuigd dat de Russen broedden op een invasie van India. Aanleiding was de militaire expeditie die tsaar Peter de Grote in 1717 op touw zette om het kanaat Xiva te veroveren. Dit islamitisch vorstendom

Op deze vogelvluchtkaart uit ca. 1920 konden 'leunstoelstrategen' met los verkrijgbare vlaggetjes routes plannen van Rusland (destijds de Sovjet-Unie) naar de Britse kolonie India – voor zo'n Russische inval werd sinds de 18de eeuw gevreesd in Londen. Rechts op de voorgrond twee Britse soldaten bij de Indus, op de achtergrond onder andere de Khyberpas tussen Pakistan en Afghanistan en Turkmenistan (Library of Congress).

in het huidige Oezbekistan had als voormalige handelspost zijn rijkdom te danken aan de hoogtijdagen van de klassieke Zijderoute tussen China en Europa.

Peters expeditie strandde in de verzengende hitte van de Kyzylkum-woestijn, maar Xiva en andere kanaten als Buchara en Kokand bleven lokken. Ondernemende geesten en durfals brachten het onherbergzame gebied stukje bij beetje in kaart. Russische diplomaten probeerden de vorsten in Centraal-Azië te paaien met bondgenootschappen en handelscontracten. Die gaven echter niet thuis. Hoewel het de Russen vooral te doen was om het uitbreiden van hun invloed in Centraal-Azië, schilderden Britse spionnen de Rus-

sische aanwezigheid aldaar steevast af als verkenningsmissies voor een aanval op India. Daarom stuurde Londen eveneens diplomatieke missies en (militaire) expedities op pad en kende Afghanistan een sleutelrol toe in de bescherming van India.

Een eeuw na hun noodlottige militaire expeditie naar Xiva waren de Russen evenwel nog niet verder gekomen dan een linie van forten langs de huidige noordgrens van Kazachstan. Een nieuwe poging om door te stoten naar de kanaten liep in 1839 weer uit op een mislukking: de verzengende hitte in de gortdroge woestijn bleek dodelijk. Daarna koos tsaar Nicolaas I voor een tragere aanpak met de bouw van forten langs de Syr Darja-rivier. Die had wel succes: halverwege de 19de eeuw waren de Russen zo ver naar het zuiden afgezakt dat de steppes van het hedendaagse Kazachstan grotendeels in hun handen waren gevallen. Dat was echter nog helemaal geen bedreiging voor de Britten in India.

'Russisch Turkestan'

Tijdens de Krimoorlog (1853-1856) kwam de Russische expansie in Centraal-Azië in een stroomversnelling terecht. De Britten en de Fransen dreven de Russen in de loop van die oorlog steeds verder

in het nauw. Voor het eerst smeedden de machthebbers in Sint-Petersburg daarom concrete plannen voor een invasie van India, om daarmee op de Krim de druk van de ketel te halen. De oorlog was voorbij voordat die konden worden uitgevoerd. Rusland verloor. Tsaar Alexander II richtte zich vanaf dat moment volledig op Centraal-Azië en hoopte daar een Russisch koloniaal imperium te realiseren. Hij vreesde namelijk aan het kortste eind te trekken bij de imperialistische wedloop die in de 19de eeuw gaande was; de westerse mogendheden eigenden zich grote delen van met name Afrika en China toe. Rusland stond hierbij buitenspel, deels omdat het niet beschikte over de havens die hiervoor nodig waren. Daarom maakte de tsaar middelen en manschappen vrij om Centraal-Azië te veroveren. Net als de Britten in India zagen de Russen dit project ook als beschavingsmissie. De 'middeleeuwse' vorstendommen zoals Xiva, Bucharra en Kokand moesten worden opgestuwd in de vaart der volkeren. Economische overwegingen speelden ook een belangrijke rol: Centraal-Azië kon dienen als afzetmarkt voor de ontluikende Russische industrie én als leverancier van katoen nadat de export uit de Verenigde Staten was stilgevallen door de Amerikaanse Burgeroorlog (1861-1865). In 1865 nam het Russische leger de stad Tasjkent in, en van daaruit werden de eeuwenoude kanaten in krap twintig jaar tijd één voor één opgerold en ingelijfd. De Turkmeense oasestad Merv moest in 1884 als laatste het hoofd buigen voor een Russische overmacht. Het nu gecreëerde 'Russisch Turkestan' was een gigantisch gebied. Het omvatte het hedendaagse Turkmenistan, Oezbekistan, Tadzjikistan, Kazachstan en Kirgizië en telde in 1884 ongeveer tien miljoen inwoners.

Russische ambassade in Kabul

In Londen, maar vooral in Calcutta, werd de verrassend snelle Russische opmars door Centraal-Azië met argusogen gevolgd. De Britten hadden hun vroegere proactieve beleid ten aanzien van Centraal-Azië losgelaten in 1857. Dat jaar werden de koloniale autoriteiten opgeschrikt door een grote muitenrij onder *sepoys* – Indiase soldaten in Britse krijgsdienst – die draaide om de Brits-koloniale behandeling van lokale vorsten en boeren. Het besef rees dat de Britten er wellicht beter aan deden zich te concentreren op de verdediging en stabiliteit van India zelf, in plaats van zich te bemoeien met bufferstaten als Afghanistan. Het idee daarachter was dat het Himalayagebergte en de andere bergketens in Centraal-Azië de Russen wel zouden tegenhouden.

Toen de legers van de tsaar inmiddels toch wel erg dicht bij de noordgrens van India waren gekomen en nadat er een Russische ambassade in de Afghaanse hoofdstad Kabul was geopend, begonnen de Britten de Tweede Brits-Afghaanse Oorlog (1878-1880) om de emir van Afghanistan weer in de pas te laten lopen. Ditmaal met succes: na afloop wees die de Russen de deur. Daarna maakte de Britse regering afspraken met tsaar Alexander III over de verdeling van de invloedssferen in Russisch Turkestan en Afghanistan. Een gezamenlijke commissie tekende grenzen op de kaart waar beide partijen zich in konden vinden.

Slot op de deur

Toch bleven er losse eindjes. Hoog in het Pamir-gebergte, waar nu de Karakoram Highway Pakistan verbindt met China en waar nog altijd niet voor de volle 100% duidelijk is waar de grenzen van

Britse militairen met hulp-troepen tijdens de Tweede Brits-Afghaanse oorlog (1879-1880) (Library of Congress).

Tadzjikistan, China, Pakistan en Afghanistan precies lopen, bestond na de afspraken tussen Londen en Sint-Petersburg een waar niemandsland. Dit was voor de Britten eind 19de eeuw het enige overgebleven 'veiligheidsgat' tussen Afghanistan en het Himalaya-gebergte. Ze besloten daarom het onherbergzame gebied in kaart brengen om er zeker van te zijn dat het Russische leger niet via de Pamir naar India kon marcheren.

De Britse vrees was niet geheel onterecht. In 1891 stuitte een van hun militaire expedities op een Russisch fort hoog in de bergen. De Russen besloten evenwel een confrontatie uit de weg te gaan en trokken zich terug. Vervolgens namen de Britten zelf het hoge noorden van het huidige Pakistan in en zetten zo een stevig slot op de Indiase deur.

Vladivostok

De hoogtijdagen van The Great Game waren daarmee voorbij. De Britten stuurden in 1903 nog wel een leger naar Tibet om de dalai lama met harde hand duidelijk te maken dat hij de Russen buiten de deur moest houden, maar die waren helemaal niet geïnteresseerd in het dwergstaattie hoog in de Himalaya.

De tsaren hadden inmiddels hun aandacht verlegd naar Oost-Azië. Alexander III had in 1891 opdracht gegeven voor de bouw van de Trans-Siberische spoorlijn van Moskou naar de havenstad Vladivostok in het uiterste oosten aan de Japanse Zee. Bovendien pachtten de Russen de Chinese havenstad Port Arthur (nu: Lüshunkou) als nieuwe vlootbasis en kregen ze steeds meer voet aan de grond in de Chinese provincie Mantsjoerije.

Hierbij vond Rusland de Japanners op zijn weg, die zélf grote territoriale ambities in Mantsjoerije koesterden. Bilaterale diplomatieke onderhandelingen om de Russische en Japanse invloedssferen in China af te bakenen, mislukten. In 1904 brak de Russisch-Japanse Oorlog uit. Tsaar Nicolaas II had van zijn generaals de boodschap gekregen dat het voor het grote Russische rijk een makkie zou zijn om het kleine Japan te verslaan. In 1905 bleek het tegendeel: voor het eerst boekte een niet-westers land een klinkende overwinning op een grootmacht.

Toch bondgenoten

Die gevoelige nederlaag en de oplopende spanningen in Europa maakten Rusland ontvankelijk voor toenadering tot de Britten, die

op hun beurt ook op zoek waren naar bondgenoten. In 1907 besloten ze de strijdbijl te begraven en tot overeenkomst te komen inzake Centraal-Azië: het Verdrag van Sint-Petersburg. Russisch Turkestan werd geaccepteerd als een gegeven, de Russen erkenden Afghanistan als Brits semi-protectoraat, beide partijen beloofden weg te blijven uit Tibet, en verdeelden Iran in twee invloedssferen: het noorden voor de Russen en het zuiden voor de Britten.

Daarmee was de weg vrij voor de Triple Entente, het informele bondgenootschap tussen het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk en Rusland dat het in de Eerste Wereldoorlog zou opnemen tegen de Centralen – Duitsland, Oostenrijk-Hongarije en het Ottomaanse Rijk. The Great Game maakte in 1914 plaats voor de Grote Oorlog, maar de Russische aanval op India waar de Britten al zo lang voor vreesden, kwam er nooit.

Na de Oktoberrevolutie van 1917 herriep Vladimir Lenin alle verdragen die in de tsarentijd waren gesloten, waarna de spanningen in Centraal-Azië weer opliepen. Moskou steunde de anti-Britse strijd van de Afghanen in 1919 (de Derde Brits-Afghaanse Oorlog). Afghanistan werd na afloop onafhankelijk.

Al in de Eerste Brits-Afghaanse Oorlog (1838-1842) probeerden de Britten het land te veroveren; ze moesten met de staart tussen de benen vertrekken... Teruglezen hoe de oorlog precies verliep? Scan de QR-code om het artikel te lezen dat Ivo van de Wijdeven erover schreef voor *Geschiedenis Magazine*. Of ga naar <https://geschiedenismagazine.nl/de-eerste-anglo-afghaanse-oorlog-1839-1842>

Ivo van de Wijdeven is historicus en analist. Hij schreef onder meer *De macht van het verleden* (Unieboek/Spectrum, 2022).

VERDER LEZEN

- **Evgeny Sergeev**, *The Great Game, 1856-1907. Russo-British Relations in Central and East Asia*, Johns Hopkins University Press, 2013